

Мозговий Артем
Гринюк Тетяна

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ БАЧЕННЯ БАГАТОАСПЕКТНОСТІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ЧИННИКІВ У ВИЗНАЧЕННІ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Етнонаціональні аспекти прояву політико-географічної проблематики у її множинному науковому форматі досліджує низка наукових напрямів та окремих наук, що мають відношення до її різних циклів. Суспільно-географічний науковий цикл має у своєму арсеналі політичну географію та етногеографію, що безпосередньо переймаються вивченням даної сфери. В той же час, гострота сучасної етнополітичної ситуації у багатьох державах світу, в тому числі, у державах транзитивної економіки, до яких належить Україна, вимагає комплексності та багатоаспектності у дослідженнях. Таким чином, існує залежність по системі прямих і зворотних зв'язків між різними науковими напрямами. В системі сучасних суспільно-географічних досліджень розширюють сферу свого впливу політико- та етногеографічні наукові розробки, що дають змогу вивчати об'єкти комплексно та багатоаспектно. До таких об'єктів належать суспільні конфлікти, що супроводжують розвиток людства протягом всієї історії його існування. Політико-географічна наукова сфера дозволяє вивчати суспільні конфлікти у різновекторних системах комплексно, з урахуванням опосередкованого впливу низки просторових чинників.

Серед решти наукових напрямів, що переймаються проблематикою етнополітичних процесів та їх похідної – суспільних конфліктів, визначається етнополітика, геополітика, політична наука (політологія). За їх участю розкриваються різні аспекти та масштаби змістовно цілісного об'єкта – сучасної

етнополітичної ситуації в державах світу. З ними політична географія та етногеографія узгоджуються категоріально та за змістом певних аспектів. Важливість цих напрямів суспільної географії визначається, перш за все, гострою необхідністю обґрунтування політичних та етнополітичних процесів у світі не лише загалом, за їх фактичною констатацією, а й з намаганнями пояснити впливову, іноді визначальну дію просторових чинників. Сучасний етап суспільно-політичного розвитку глобальної геосистеми розкриває новітні тенденції, що формуються під впливом зіткнення геополітичних, етнополітичних та політико-географічних інтересів не лише держав транзитивної економіки, як нових суб'єктів у системі глобальних відносин, а й інших різнорангових регіональних фігурантів. Такими є політико-географічні об'єкти, що несуть у собі ознаки суспільно-політичного конфлікту як то: територіальні претензії, зіткнення певних майнових інтересів, міжрасові, міжетнічні та міжкласові конфлікти, етноконфесійні протиріччя, конфлікти ідеологічного змісту. Серед таких об'єктів – території з невизначеним міжнародно-правовим статусом, спірні території, існування яких не узгоджено з нормами міжнародного права, незаконно окуповані, підопічні території, самопроголошені держави, що не існують “де-юре” тощо. Детальне дослідження вищезгаданих об'єктів дозволяє встановити першопричини їх проблемності, що криються не лише у політичній площині. Тривалість та складність процесів самовизначення таких об'єктів, їх ідентифікація, спірність процесів державотворення в окремих з них перетинаються з низкою таких супутніх суспільно-географічних особливостей, як економічні інтереси, вплив соціального та ресурсного чинників, електоральна структура населення тощо.

Для “умовно стабільних” регіонів та держав світу актуальним у системі суспільно-географічних досліджень залишається сектор електоральної поведінки населення, що знаходить відображення у науковому напрямі “електоральна географія”. Структура політичних симпатій та антипатій населення

лише підтверджує припущення про наявність кореляційного зв'язку між ними та існуючими протиріччями і суспільними конфліктами, що можуть виникнути на підґрунті етнонаціональних, етноконфесійних проблем, пов'язаних з прагненням національних меншин та неконсолідованих етнічних груп до самоідентифікації.

Отже, констатуємо значні перспективи щодо міждисциплінарної взаємодії у площині перетину політико-географічних, геополітичних, етнополітичних, етноконфесійних та електоральних аспектів сучасного етапу суспільного розвитку, спроектованого на географічні об'єкти (території) різного ієрархічного рангу (держави, регіони, адміністративні одиниці, субрегіони, світ). Дослідження просторових закономірностей через існуючу можливість пояснення їх впливу та виявлення і усунення політичних і етнічних “вододілїв” виступають важливою передумовою об'єднавчих національних процесів у державах світу та мають сприяти консолідації українського суспільства зі збереженням його етнічної самобутності та усвідомлення національної ідентичності. Таким чином, етнополітична ситуація є важливим симбіотичним об'єктом сучасної суспільно-географічної науки. Її стан та ступінь дослідженості, на жаль, не відображає всієї глибини політико-етнографічних процесів, що постійно розвиваються та видозмінюються, набуваючи при цьому якісно нових рис. Таким чином, перспективність такого типу досліджень не викликає заперечень, а системні міжпредметні наукові зв'язки посилюють суспільно-корисну значимість дослідження у розумінні процесів, що визначають формат етнополітичної ситуації в державах світу та в Україні з метою запобігання виникненню суспільних конфліктів.

У науковій, науково-популярній літературі, засобах масової інформації, на побутовому рівні зустрічаються різноманітні визначення конфлікту. Серед фахівців, які вивчають політичні конфлікти та їх першопричини, також відсутня єдина точка зору з цього приводу. Фактично кожний автор вкладає в поняття “конфлікт” свій зміст, але найчастіше під ними

розуміють різноманітні джерела його походження і розвитку: продовження конкуренції і антагоністичних відносин, стрес, усвідомлення несумісності позицій або дій, крайнє загострення протиріч і тому подібне¹.

Різнманітні наукові дисципліни, звичайно, роблять акценти на різних аспектах конфлікту. В соціології, зокрема, конфлікт часто розглядається крізь призму незбіжності конкретних цілей та інтересів його учасників – соціальних груп, спільнот тощо. Ці саме категорії є основними у філософії і політології. В психології конфлікт досліджується головним чином в руслі мотиваційних або когнітивних концепцій. Близьке до когнітивної психології розуміння конфлікту дає семантика слова, в якій він виступає як результат нерозуміння сторонами одна одної.

Військова наука дає наступне визначення конфлікту: зіткнення протилежно спрямованих, несумісних між собою тенденцій у свідомості окремо взятого індивіду, в міжособистісних взаємодіях або у міжособистісних взаємовідносинах індивідів та груп людей, пов'язаних з гострими емоційними переживаннями². Крім цього, окремо визначається поняття “збройного” та “військового” конфліктів. Збройний конфлікт – це форма вирішення національно-етнічних, релігійних, політичних, територіальних та інших протиріч із застосуванням засобів збройного насильства як усередині держави, так і стосовно територіально наближених (сусідніх) держав, під час якого не трапляється формування особливого стану, що називається війною. У ньому можуть бути задіяні групи озброєних осіб, окремі формування прикордонних військ, тактичні з'єднання, а також оперативно-тактичне об'єднання збройних сил, інші військові формування. Видами збройних конфліктів можна вважати воєнні акції, прикордонні конфлікти, збройні інциденти та внутрішні збройні конфлікти³.

Військовий конфлікт є формою вирішення міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей з обопільним використанням збройного насилля. У сучасній військовій науці терміни

“військовий конфлікт” і “війна” застосовуються як синоніми⁴. За визначенням міжнародного права, конфлікт – тип соціальної взаємодії, учасники якого свідомо і відкрито протистоять один одному внаслідок реальної чи уявної несумісності їх інтересів, прагнень, поглядів. Цим науковим напрямом визначаються, зокрема, етнічні, міжетнічні та міжнаціональні конфлікти.

Етнічний конфлікт – конфлікт з певним рівнем організованої політичної дії, суспільних рухів, масових безпорядків, сепаратистських виступів, навіть громадянської війни, в яких протистояння проходить по лінії розмежування етнічних спільнот. Саме він і полягає у конфлікті між меншинами та домінуючою етнічною групою, яка контролює владу та ресурси. Власне тому меншини ставлять під сумнів такий тип державності та існуючі політичні структури. Міжетнічний конфлікт являє собою відкрите протистояння народів та національні протиріччя в різних регіонах країни.

Міжнаціональний конфлікт розглядається як безперервні прагнення окремих політичних угруповань вирішувати національно-державні проблеми силовими методами. Це суб’єктивна форма усвідомлення і існування об’єктивних протиріч у сфері міжнародних відносин⁵.

Практично всі конфлікти цих типів у своєму розвитку переростають у збройний конфлікт, це війна та інші форми збройного протистояння, сторонами якого виступають держави та їх коаліції, інші суб’єкти міжнародного права, в тому числі народи, які ведуть боротьбу проти колоніальної держави, іноземної окупації і проти расистських режимів у здійсненні свого права на самовизначення, а також міжнародні організації, які передбачають можливість створення власних воєнних структур. Залежно від юридичного статусу конфлікуючих сторін міжнародне право розрізняє збройний конфлікт міжнародного та не міжнародного характерів.

Збройний конфлікт міжнародного характеру – це війна за участю двох або декількох держав, в якій супротивні сторони ведуть безперервні і узгоджені воєнні дії для досягнення

політичних, економічних або інших цілей. Цей вид конфлікту характеризується високим рівнем залучення і вразливістю місцевого населення; застосуванням нерегулярних збройних формувань; широким використанням диверсійних і терористичних методів; складністю морально-психологічної обстановки, в якій діють війська; примусовим застосуванням значних сил та засобів для забезпечення безпеки маршрутів пересування, районів та місць розміщення військ; небезпекою трансформації в локальну або громадянську війну.

Збройний конфлікт неміжнародного характеру проявляється через збройне протистояння, яке проходить на території якої-небудь держави між її збройними силами антидержавними збройними силами або іншими організованими збройними угрупованнями, які знаходячись під відповідним командуванням, контролюють частину території країни, що дозволяє їм здійснювати безперервні і узгоджені воєнні дії. Воєнний конфлікт неміжнародного характеру, крайніми формами якого є громадянська війна, національні повстання, бандитизм національний тощо, супроводжується людськими втратами і значними матеріальними збитками, великим лихом для значного загалу населення. Деструктивний характер воєнного конфлікту не міжнародного характеру посилюється у зв'язку з небезпекою його інтернаціоналізації. Внаслідок цього він перестає бути тільки внутрішньою справою певної держави.

У політології конфлікт розглядають як тип відносин, який характеризується зіткненням інтересів окремих індивідів, соціальних спільностей, соціальних інститутів, під час якого дії сторін-учасниць спрямовані на досягнення несумісних цілей.

Етнополітична наука розглядає конфлікт у ракурсі між-етнічних відносин, що дозволяє розкривати його змістовно через розбіжності, зіткнення інтересів та цілей різних етно-суб'єктів (етносів, націй, національних меншин, корінних народів, етнополітичних організацій, об'єднань, рухів, суспільних організацій, політичних партій) між собою та з інтересами і цілями держави, її органів в етнополітичній сфері⁶.

Більшість дослідників відзначають, що конфлікт виникає між двома або більше сторонами, які є основними або прямими учасниками (суб'єктами, сторонами) конфлікту. В міжнародних відносинах до них належать, насамперед, держави або групи держав (альянси, блоки), у внутрішніх конфліктах – політичні рухи, офіційна влада. В останні роки у внутрішніх і міжнародних конфліктах все більшу роль відіграють так звані недержавні учасники – рухи, організації тощо.

Поза основними бувають також опосередковані учасники конфлікту (країни, блоки, політичні і національні рухи), які не приймають активних дій у конфлікті, проте підтримують ту чи іншу сторону політичними, економічними методами, поставками зброї тощо. Ступінь їх залучення у конфлікт може бути поліваріантним. Від учасників залежить подальший розвиток подій: продовжиться конфлікт чи сторони прийдуть до мирної угоди. Під час розвитку конфлікту його учасники, як прямі, так і опосередковані, можуть змінюватися. В ряді випадків опосередковані учасники опиняються настільки задіяними в конфлікті, що стають його прямими учасниками. Можуть з'являтися нові сторони, в тому числі й з тих, хто намагався врегулювати конфлікт. Можливі випадки виходу із конфлікту того чи іншого учасника, хоча сам конфлікт триває.

Далеко не завжди суб'єкти або учасники конфлікту, як прямі, так і опосередковані, є очевидні. Не випадково під час врегулюванні конфлікту часто виникає проблема: з ким розпочинати цей процес. Наприклад, у конфлікті в Нагірному Карабасі азербайджанська сторона з самого початку розглядала Вірменію як безпосереднього учасника конфлікту і тривалий час відмовлялася вести переговори з представниками Нагірного Карабаху, не вбачаючи в ньому самостійного суб'єкта в системі міжнародного права та міжнародних відносин. У свою чергу, вірменська сторона та представники Нагірного Карабаху наполягали на повноправній участі представників від Нагірного Карабаху в переговорах з врегулюванню⁷.

До розвитку конфліктної ситуації, а в подальшому і конфлікту призводить сукупність певних чинників або факторів. Фактор – рушійна сила здійснюваного процесу і одночасно необхідна умова його звершення. До факторів слід віднести ті передумови, дія яких призводить до формування конфлікту, але не породжує його. Між конфліктом і факторами, що його зумовлюють, немає однозначного жорсткого зв'язку. Існування таких зв'язків не зразу і не завжди призводить до виникнення конфлікту.

Конфліктуотворюючі фактори являють собою ті загальні, глибинні, стійкі зв'язки і тенденції, які визначають характер конфлікту, політичні протиріччя, що лежать в його основі. У низці факторів, характерних для виникнення конфлікту, можна відокремити історичні, економічні, соціально-політичні, духовні та, особливо, етноконфесійні, етнонаціональні першопричини. При цьому необхідно наголосити, що конфлікт не виникає під впливом якогось одного фактора, а є результатом дії складного комплексу різноманітних та різнорідних факторів, хоча при цьому кожен з них здійснює свій своєрідний вплив. До історичних факторів належить минуле взаємовідносин соціальних груп, верств, народів та ретроспектива державотворчих процесів. До економічних факторів зараховують ті, які формують відмінності в доступі до матеріальних благ і багатств, зумовлюють їх дефіцит. Такими факторами може виступати нерівномірність економічного розвитку окремих областей, держав, регіонів; відмінності у сировинних, продовольчих ресурсах, в природно-кліматичних та економіко-географічних умовах. Економічні фактори, які репрезентують дослідження історії війн, є основним і вирішальним серед інших факторів виникнення конфліктів. Ця закономірність зумовлена найбільшою залежністю політики від економіки⁸.

Серед соціально-політичних факторів найбільш істотними є соціально-класові. Соціально-класовий фактор визначається відмінністю великих соціальних верств у системі

суспільного виробництва, розподіленням і споживанням, а також різним станом у системі соціальних відносин.

Духовні фактори можна поділити на чотири групи: ідеологічні, релігійні, культурні, етнічні. До ідеологічного фактора належать відмінності у світоглядних установах на створення суспільного і соціально-політичного устрою на шляху його розвитку. Релігійний фактор визначається релігійними відмінностями. Культурний фактор пов'язаний з домінуванням в соціальних відносинах мовних відмінностей, відмінностей в особливостях побутової поведінки, в специфіці політичної культури.

Етнічними факторами можуть бути відмінності між етнічними і державними кордонами, відмінності в державному і правовому статусі народів і етнічних груп, які проживають на одній території, і наявні нерівноправні відносини між ними; націоналістичні прагнення розділених депортацією або зміною кордонів етнічних груп сформуватися в єдиний політичний рух за возз'єднання етносу на території декількох держав і утворення політичної автономії⁹.

Особливості конфлікту як соціального і соціально-психологічного феномена, а також механізм його виникнення зумовлюють те, що конфлікт завжди виступає не як миттєве явище, а як процес, що зароджується і, перш ніж якимось чином бути розв'язаним, проходить певні стадії розвитку. Дослідженням динаміки його окремих стадій та інциденту, що передують фазі відкритого конфлікту (ескалації), переймається окремий науковий напрям – конфліктологія, що використовує наукову базу теорії міжнародних відносин та уже згаданих дотичних наукових сегментів. Сучасні конфлікти, в свою чергу, стали одним із провідних факторів нестабільності в межах єдиної цілісної геосистеми. Будучи трудно контролюваними, вони мають тенденцію до розростання, підключення дедалібільшої кількості учасників, що створює серйозну загрозу не лише тим, хто безпосередньо втягнутий у конфлікт, але й опосередковано. Сучасне розмаїття представлених у світі політико-

територіальних структур, що характеризуються невизначеним міжнародно-правовим статусом, певною проблемністю або спірністю існування, є наслідком багатовікового періоду розвитку людства, створених ним політичних та владних інституцій і відображає суттєвий пласт у організації світового політико-географічного простору, політичної сфери, що функціонують у межах певної території з урахуванням етнонаціональних чинників або за наслідками їх ігнорування. Суспільно-географічне бачення багатоаспектності таких процесів покликано забезпечити їх наукову інтерпретацію за сприянням багатьох галузей знань та окремих наукових напрямів.

¹ *Лебедева М.М.* Политическое урегулирование конфликтов: учебное пособие. – М., 1999. – 272 с.

² *Чорний В.С.* Словник-довідник основних понять і категорій з філософсько-методологічних проблем військової теорії та практики. – К., 2002. – 53 с.

³ *Льчук Л.І.* Воєнно-політичні відносини. – К., 1998. – 324 с.

⁴ Словник-довідник воєнних понять та категорій: суспільні науки / За ред. *В.О.Ананьїна*. – К., 2001. – 132 с.

⁵ Націоналізм як суспільний феномен (енциклопедичний словник) / Авт. колектив *Ю.Римаренко, А.Філонов та ін.* – Донецьк, 1997. – 384 с.

⁶ *Антонюк О.В., Волобуєв В.І., Головатий М.Ф.* Малий етнополітичний словник. – К., 2005. – 288 с.

⁷ *Лебедева М.М.* Указ. сог.

⁸ *Антонюк О.В., Волобуєв В.І., Головатий М.Ф.* Назв. праця.

⁹ Короткий політологічний словник / За ред. *С.Г.Рябова, З.І.Тимошенко*. – РОВО “Укрвузполіграф”, 1991. – 96 с.